

TUDÁSÁRAMLÁS MAGYARORSZÁGON 1770–1830

Tudásképzés és tudásközvetítés Magyarországon 1770–1830

Az utóbbi közel négy évtizedben a tudományos tudástermelés és tudásközvetítés tér- és időbeli kontextusokhoz kötött mintázatainak kutatásában alapvető fordulatot hozott a tudományok és a kultúra belső kapcsolatának a *cultural turn* törekvéseihez köthető multidiszciplináris vizsgálata. A kulturális fordulat nyomán kibontakozó – mindinkább a humántudományok és természettudományok közötti közvetítő szerepet betöltő – új tudománytörténet-írásban az addig meghatározó fejlődésparadigmába szerveződő, a célok, okok, szándékok és eredmények megértését célzó koncepciók helyébe a tudás előállításának, elosztásának, autorizációjának a töreksei, megtorpanások, felívelések, visszafordulások jelenségei által kísért összetett folyamatait értelmező és ezeket relativáló modellek kerültek.¹ A perspektíva-váltás jegyében a tudománytörténetek kiemelten a kora újkori és újkori időszakokra nézve a tudományos tudás, az ahhoz kapcsolódó társadalmi és kulturális gyakorlatok, absztrakt tartalmak térbeli terjedésének, befogadásának, átvételének és elsajátításának elsősorban a nyugat-európai régióra jellemző szerkezeti sajátosságait, sokszínű variációit metaforikus fogalmak (*diffusion, dissemination, transport, export, exchange, flow, circulation, translation, traveling knowledge, knowledge in transit*) köré épülő koncepciók kidolgozásával igyekeztek megjeleníteni.²

¹ A tudománytörténet-írásban a kulturális erőter és a tudomány összekapcsolásával, egymásra vonatkoztatásával jelentkező perspektíva-váltás Michel Foucault (*Üő: A szavak és a dolgok*. Bp. 2000 [1966]; *Üő: A tudás archeológiája*. Bp. 2011. [1969]) és Thomas Kuhn (*Üő: A tudományos forradalmak szerkezete*. Bp. 2000. [1970]) úttörő munkássága nyomán bontakozott ki az 1980-as évek második felétől. E tekintetben máig a legtöbbet idézett, leginspiratívabb szerzők közé tartoznak Simon Schaffer (*Üő – Steven Shapin: Leviathan and the Air Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life*. Princeton, 1985.), Bruno Latour (*Üő: Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge 1987.), Mario Biagioli (*Üő: Galileo, Courtier. The Practice of Science in the Culture of Absolutism*. Chicago 1993), Paula Findlen (*Üő: Possessing Nature, Museums, Collecting and Scientific Culture in Early Modern Italy*. Berkeley 1994.), Lorraine Daston (*Üő – Katharine Park: Wonders and the Order of Nature, 1150–1750*. Cambridge Ma-London 1998.), Steven Shapin (*Üő: The Scientific Revolution*. Chicago 1996.).

² A tudás terjedésének korábbi lineáris modelljeivel (különösen a gyarmati tudáskultúrákra alkalmazott diffúziós modell, lásd *George Basalla: The Spread of Western Science*. Science 156 (1967) 611–622.) szemben az 1980-as évektől jelentkező alternatív modellek sorában kiemelkednek a *translatio* (Latour, B.: *Science in Action* i. m.) és a *histoire croisée* koncepciók (Michael Werner – Bénédicte Zimmermann: *De la comparaison à l’histoire croisée*. Paris 2004.), a kulturális transzfer kutatások (Michel Espagne: *Les transferts culturels franco-allemands*. Paris 1999.), a tudás geográfiai koncepcióba szerveződő vizsgálatok (Geographies of Nineteenth-Century Science. Eds. David N. Livingstone – Charles W. J. Withers. Chicago–London 2011.), valamint újabban a tudásközvetítés gyakorlatait a birodalmi centrum és a lokalitások kontextusában tárgyaló megközelítések (Negotiating Knowledge in Early Modern Empires. Eds. Kontler László et al. Basingstoke 2014.).

Ehhez az európai diskurzushoz kívánunk csatlakozni a 2016 októberében hat kutató (két történész, egy klasszikafileológus-irodalomtörténész, egy filozófiatörténész, egy történész-antropológus és egy politológus) részvételével indult négy éves futamidőre tervezett NKFIH projektünkkel, amelynek keretében a tudásáramlás magyarországi specifikumainak, a szaktudományok kialakulásának az 1770 és 1830 közötti időintervallumban történő rekonstruálására vállalkoztunk. Ez az az időszak, amikor kialakult a hazai tudományosság intézményrendszere: a Nagyszombatról Budára, majd Pestre költöztetett egyetem szervezete, az Akadémia tudományos osztályai, s a 19. század első évtizedeiben jelentek meg az első tudományos folyóiratok. Projektünkben a göttingeni eredetű *Wissenschaft vom Menschen* episztemológiai keretként, tudásszervezési gyakorlatként egyaránt értelmezhető koncepció mentén határoztuk meg a vizsgálni kívánt tudományterületek körét. A koncepció alkalmasnak tűnik annak az antropológiai fordulatként is aposztrofált radikális változást jelző tudománytörténeti tradíciónak a megragadására, amelyben a „szekuralizált, naturalizált és historizált” ember életvilágait, cselekvési tereit és ezek struktúráit megjelenítő tudományok fokozatosan új rendszerbe szerveződve, új szemléletet, új módszert, új tudományos gyakorlatokat teremtettek.³ Vizsgált időszakunkban Magyarország viszonylatában a göttingeni egyetem speciális oktatási-kutatási-módszertani programja más, elsősorban bécsi, német, angol hatások párhuzamos érvényesülése mellett, közvetett vagy közvetlen formában, de mindenképpen meghatározó mintaként jelentkezett, s jelentősen hozzájárult ahhoz a látványos átrendeződési folyamatához, ami a formálódó szaktudományok rendszerében, felosztásában, tudomány-szemléletében, s általában a tudományos tartalmak fogalmi készletének, beszédmódjának, nyelvi kódolásának kialakításában bekövetkezett. Ez az átrendeződési folyamat az általunk alap kutatások szintjén vizsgálni kívánt hét tudományterület, úgymint filozófia, államtudományok/statisztika, történettudományok, esztétika/klasszikafileológia, medicina, etnológia/antropológia és az ökonómián belül az agrártudomány hazai szervezetrendszerének kialakulásában jól nyomon követhető.

Az alább következő hat írásban különböző műfajú és különböző nyilvánosságú, az első kutatási évben feltárt forrásszövegek (elsősorban levelezések, útleírások és úti jelentések, gyűjteményjegyzékek, egyetemi tankönyvek, képzési tervezetek és alapszabályok, egyetemi matrikulák) felhasználásával hat tudásterület magyarországi szervezetrendszerének kialakulása tekintetében meghatározó kapcsolati hálózatok, episztemikus színterek, mediális és materiális eszközök komplex használatai kerülnek bemutatásra. Balogh Piroska a piarista szerzetesből a

³ *Wissenschaft als kulturelle Praxis, 1750–1900.* Hrsg. Hans Erich Bödeker – Hanns Peter Reill – Jürgen Schlumbohm. Göttingen 1999. 11–20.

pesti egyetem történészprofesszorává lett Koppi Károly „tudós profiljának”, világi-intellektuális levelezőrendszerének feltérképezésén keresztül tárja fel a *historia universalis* göttingeni mintára történt bevezetése révén a magyarországi történettudomány szemléleti, tartalmi és módszertani megújításának folyamatát. Bodnár-Király Tibor a német, s kiemelten a göttingeni, valamint az osztrák statisztikatudomány időben változó tartalmi elemeit, fogalmi készletét vizsgálja, és elsődlegesen a statisztikai kompendiumok módszertani bevezetőit alapul véve, a német nyelvterületről érkező hatások és minták magyarországi recepciója során a lokális adaptáció kontextusában kibontakozó szelekciós stratégiákra kérdez rá. Sz. Kristóf Ildikó a természettudományokból kiágazó etnográfia és etnológia iránti hazai érdeklődés, majd későbbi intézményesülés szempontjából meghatározó Alexander von Humboldt alakját, útleírásaiban megjelenő Magyarország-reprezentációk forrásait, holisztikus tájleíró módszerének hatástörténetét mutatja be, s kitér hazai befogadónak közegére is. Kurucz György azt vizsgálja, hogy a magyarországi agrárszakoktatás megjelenésében kiemelt szerepet játszó keszthelyi Georgikon két tanárának – a sokoldalúan képzett Gerics Pálnak és a kertész-ampelológus Lehrmann Józsefnek – nyugat-európai utazása során a göttingeni minták nyomán kialakított, előzetesen instrukciókban rögzített megfigyelési szempontok, és az útijelentésekben komplex entitásokként megjelenített élmények miként szolgálták az oktatásban és a birtokgazdálkodási gyakorlatban adaptálható hasznos tudás megszerzését, a szakirányú kapcsolatépítést és piackutató tevékenységet. Krász Lilla tanulmányának fókuszába a medicina területén az elmélet és a gyakorlat 18. század második felében regisztrálható pozíciókeresésének problematikáját helyezi, s azt mutatja be, hogy a magyarországi medicina oktatása és egész szervezete tekintetében mintaadó bécsi orvosi fakultás képzési programjában hogyan egészült ki és kapcsolódott össze az elméleti stúdiumok absztrakt tartalma a kórházi gyakorlattal, a formalizált megfigyelések írásos rögzítésének rendszerével és a különböző demonstrátumok alkotta gyűjtemények használatával. Gurka Dezső a 18–19. századforduló időszakában megélnéknélkül mineralógus-peregrinációt olyan jelenség-együttesként ábrázolja, amely több német (Jéna, Freiberg, Göttingen) és hazai (Selmecbánya) oktatási, tudományos és kulturális színtér, képzési központ részvételével, bizonyos gazdasági kényszerek mentén az innovatív, gyakorlatorientált tudásképzés, a kölcsönösségen alapuló tudományos transzferek fontos területévé formálódott.

A századforduló időszakára hol a szerényebb anyagi, tárgyi és infrastrukturális lehetőségek kompenzálására, hol egy-egy kiemelkedő személyiség kreativitásának hatására a magyarországi tudományosságban létrejött különböző szélességű és különböző sebességű interakciók sokasága nem csupán a felhalmozott és közvetített tudásállomány mennyiségét, hanem egyre inkább annak minőségi

összetételét is jelöli. Jól mutatják ezt a levelezés- és utazásalapú kapcsolati hálózatok, privát és intézményekhez köthető tudományos gyűjtemények, oktatási központok változó képzési programjai, s nem utolsósorban a jórészt göttingeni eredetű, több tudásterület összekapcsolását feltételező komplex megismerési módszer (lásd például a mineralógiában a *gesammte Mineralogie* koncepció, az etnológiában a *Gesamtforschung* modell), valamint a „terepmunka”- gyűjtés – összehasonlítás folyamatsort követő megfigyelések leírására, rendszerezésére és értelmezésére használt formalizált reprezentációk. Szándékunk szerint a hat írás nyomán kibontakoznak azok a személyi, diszciplináris és módszertani átfedések, továbbá a tudásközvetítés pedagógiai koncepcióiban, az absztrakt tartalmak és tudományos megismerési gyakorlatok adaptációs mintázataiban, valamint a mediális és tárgyi eszközök használataiban megmutatkozó kölcsönösségek, amelyek többé-kevésbé igazodva a Habsburg birodalmi érdekek diktálta politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális szükségletekhez a kora modern magyarországi tudományosságot dinamikus mozgásban tartották.

Krász Lilla